E39 Sykkelstamveg Bergen delstrekning 5B, Sykkelkryssing Fjøsangerveien, Fabrikkgaten - Solheimsgaten Fjøsangerveien

Kulturminnedokumentasjon

Oppdragsnr.: **52103464** Dokumentnr.: **R-008** Versjon: **J-01** Dato: **2026-05-26**

Figur 1-1 Fjøsangerveien. Maleri av Johan F. L. Dreier fra 1827. Fra Solheim til Fjøsanger. Kilde Bildesamlingen UiB.

Norconsult

Oppdragsgiver:
Oppdragsgivers kontaktperson: Irene Dale
Rådgiver: Norconsult AS, Valkendorfsgate 6, NO-5012 Bergen
Oppdragsleder: Erik Sterner
Fagansvarlig: Siri Sandtorv Heimark
Andre nøkkelpersoner: Eirik Herdlevær (fagkontroll)

Versjon	Dato	Beskrivelse	Utarbeidet	Fagkontrollert	Godkjent
J-01	2026-05-26	Til bruk	SirHei	EirHer	Erste
D-02	2023-11-07	Kulturminnedokumentasjon for oversendelse til Byantikvaren	SirHei	EirHer	Erste
D-01	2023-06-08	Kulturminnedokumentasjon for kommentar hos oppdragsgiver	SirHei	EirHer	ErSte

Dette dokumentet er utarbeidet av Norconsult AS som del av det oppdraget som dokumentet omhandler. Opphavsretten tilhører Norconsult AS. Dokumentet må bare benyttes til det formål som oppdragsavtalen beskriver, og må ikke kopieres eller gjøres tilgjengelig på annen måte eller i større utstrekning enn formålet tilsier.

Sammendrag

Norconsult har fått i oppdrag på vegne av Statens vegvesen å utarbeide en kulturminnedokumentasjon i forbindelse med detaljreguleringsplan for sykkelkryssing av Fjøsangerveien.

Sykkelkryssing av Fjøsangerveien er en viktig kobling i det sammenhengende sykkelnettet som skal bygges ut i tråd med sykkelstrategien. Formålet med planarbeidet er å legge til rette for et trafikksikkert og attraktivt tilbud for myke trafikanter på strekningen. Det skal legges til rette for en bedret standard med skille mellom gående og syklende. Sykkelkryssing over Fjøsangerveien skal binde sammen sykkelveg fra Kanalveien på østsiden av Fjøsangerveien og frem til Solheimsgaten med forutsetning om krysning av Fjøsangerveien i plan. I tillegg kommer den viktige koblingen videre sørover mot Fjøsanger og Bergen sør. En sidearm inn Fabrikkgaten inngår også i planarbeidet.

Planområdet ligger i byfortettingssone med nærhet til fremtidig sentrumskjerne S4 på Danmarksplass. Tiltaket berører det historiske veifaret til Fjøsangerveien, som har hensynssone H570 i KPA2018. Planområdet har nærføring til kommunalt listeført kulturminne Solheim gravplass og den verneverdige Sekundærstasjonen (BKK-bygget).

Krysset i Fabrikkgaten må bygges om og utvides. Ny sykkelkryssing med nytt gangfelt skal etableres. Videre må krysset mellom Fabrikkgaten og Kanalveien bygges om betydelig, men uten at dette får noen konsekvenser for kulturminne eller kulturmiljø i området. Det gjøres ingen fysiske inngrep i muren langs kirkegården eller areal tilhørende BKK-bygget i fobindelse med dette prosjektet. Det pågår et eget prosjekt for oppgradering og rehabilitering av muren langs kirkegården, i regi av Akasia og Bergen kirkelige fellesråd.

Dagens busslomme ved Solheimsgaten vil bli opprustet i sin helhet for å være i samsvar med dagens krav og for å gi plass til at to busser kan stå i busslommen samtidig. Det er i dette området at de største fysiske endringene vil være. Endringene griper ikke inn i kulturminne eller kulturmiljø og påvirkning av tiltaket vil først og fremst være knyttet til det visuelle. Dette gjelder for hele tiltaket.

Innhold

1 Bakgrunn 5

2 Mål og metode 6

2.1 Hva utredes 6

2.2 Metode 6

3 Dagens situasjon – kulturminneverdier i og rundt planområdet 8

3.1 Områdets historie og områdebeskrivelse 9

3.1.1 Bygningsmiljø i og rundt planområdet 15

3.1.2 Andre typer kulturminner 20

4 Virkninger av planforslaget 21

5 Kilder 23

1 Bakgrunn

I forbindelse med planarbeidet har Norconsult AS utarbeidet kulturminnedokumentasjon med beskrivelse og kartfesting av kulturminner og kulturmiljø innenfor plan- og influensområdet. Planforslaget skal vise både verdien av kulturminner og kulturmiljø, og konsekvenser av tiltaket.

Planarbeidet skal basere seg på en løsning for kryssing i plan av Fjøsangerveien.

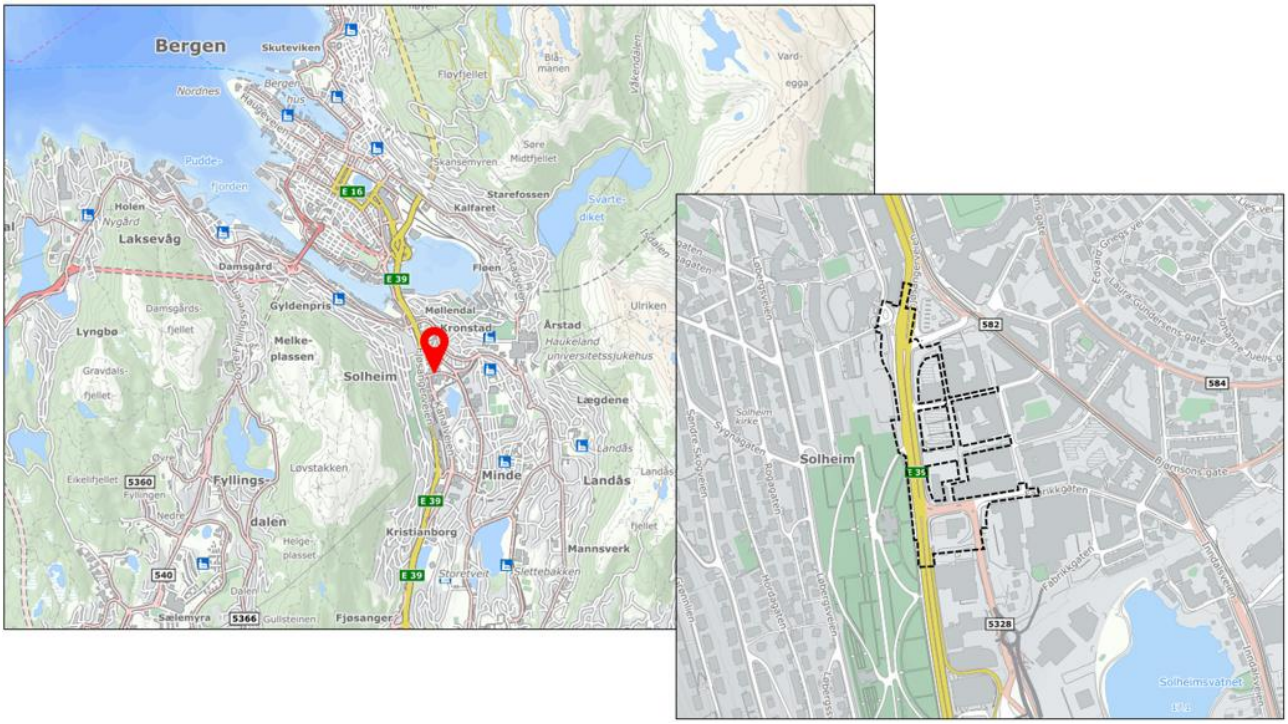

Figur 1-1 Oversiktskart. Planområdets lokalisering er markert med en rød peker og sort stiplet linje.

Planområdet følger i hovedsak E39 Fjøsangerveien og tilgrensende Fabrikkgaten og Inger Bang Lunds vei, samt eiendom gnr./bnr. 159/36. I vest grenser planområdet til Solheim gravplass. I øst går deler av planområdet inn i Kronstadparken. Plangrensen er redusert etter varsel om oppstart i 2022, ved Solheim gravplass i vest. Arealet innenfor planområdet benyttes primært til samferdselsanlegg i form av vegsystem, fortau, gang- og sykkelveg, parkering og bussholdeplass. Bensinstasjon i krysset mellom Fjøsangerveien og Fabrikkgaten må rives som følge av tiltaket. Det samme gjelder for Fjøsangervegen 54 (del av 159/35 og 84). Disse bygningene er allerede forutsatt revet i gjeldene reguleringsplan for Kronstadparken.

For en detaljert beskrivelse av planforslaget vises det til planbeskrivelsen som følger detaljreguleringsplanen.

2 Mål og metode

2.1 Hva utredes

Kulturminner og kulturmiljø er definert i Lov om kulturminner. Kulturminner er definert som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Begrepet kulturmiljø er definert som et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Kulturlandskap er landskap som er betydelig preget av menneskelig bruk og virksomhet. Kulturminner kan ha ulik vernestatus. Alle faste kulturminner eldre enn 1537, stående bygninger eldre enn 1650 og samiske kulturminner eldre enn 100 år er automatisk fredet. Marine kulturminner eldre enn 100 år er vernet. Etterreformatoriske kulturminner med høy kulturhistorisk verdi kan fredes ved vedtak eller forskrift. Kulturminner kan også vernes gjennom listeføring på ulike nivåer, som statlige landsverneplaner, kommunal listeføring og annet.

En sentral problemstilling i planarbeidet er samhandlingen mellom utforming av vegløsning, framkommelighet for kollektivtrafikk, syklende og gående i området.

2.2 Metode

Rapporten følger oppsettet til Byantikvaren i Bergen sin veileder for kulturminnedokumentasjon. Dokumentasjonen er basert på tilgjengelige kilder og litteratur samt kommunens kulturmiljøplan og kulturminnegrunnlag og Riksantikvarens kartdatabase Askeladden, som også inneholder opplysninger fra SEFRAK- og NB-registeret (hvv SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminne hovedsakelig bygninger fra før 1900, og Riksantikvarens registrering av Nasjonale verneinteresser i Byområder). Det både pågår og er gjennomført en rekke planarbeider med tilhørende utredninger og dokumentasjoner av kulturminner og kulturmiljø i området. Disse er lagt til grunn i dette arbeidet.

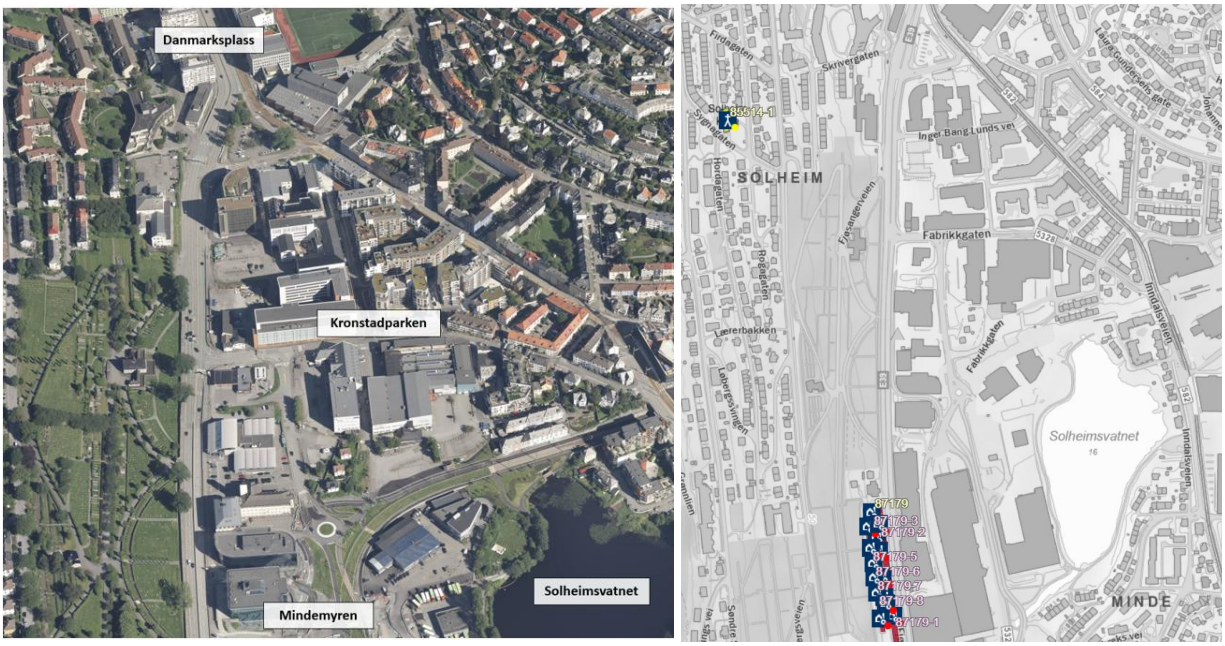

Figur 2-1 Oversiktskart over utredningsområdet med utsnitt fra Riksantikvarens kartdatabase, Askeladden.no.

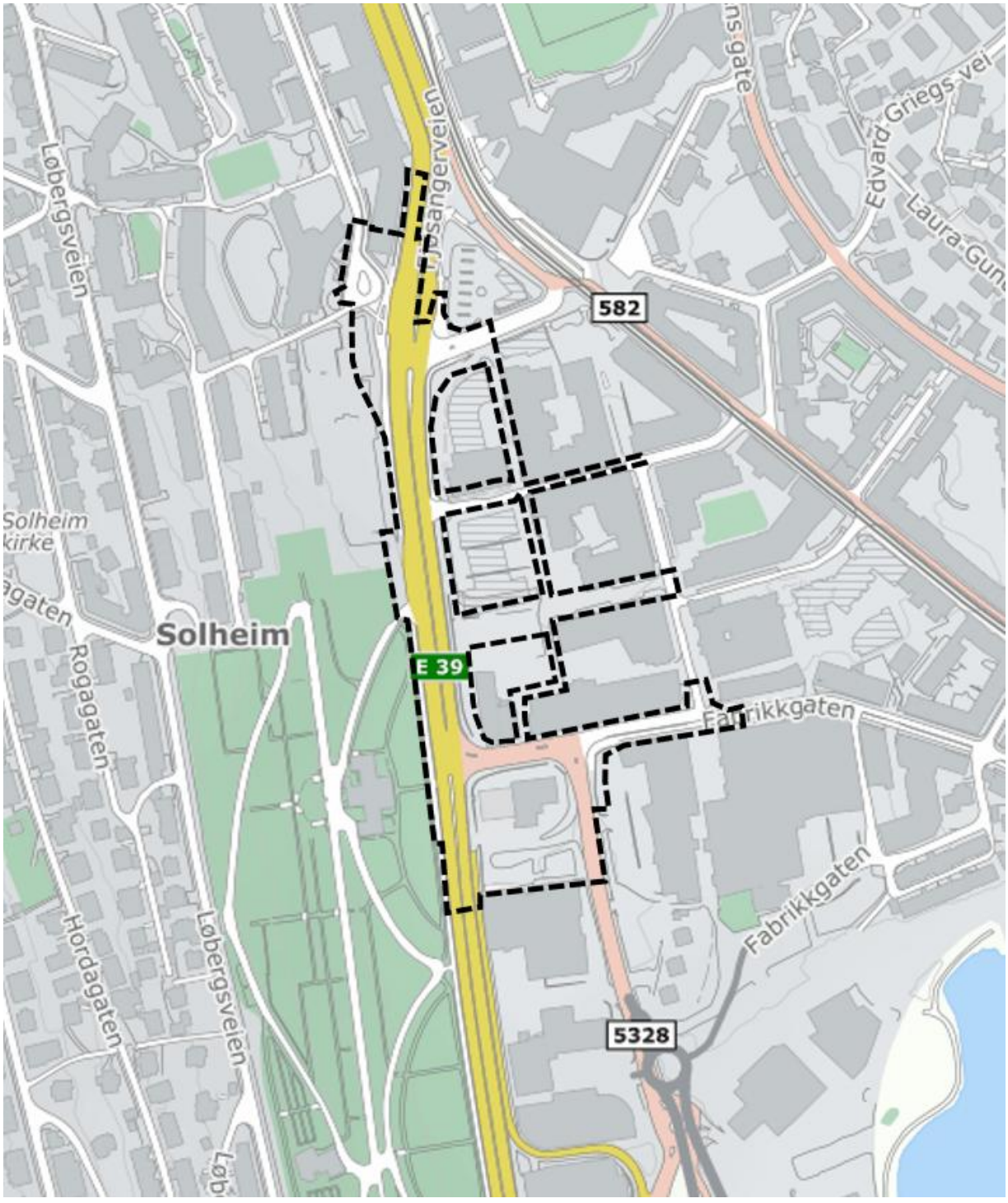

Figur 2-2 Avgrensning av planområdet. Kirkegårdsmuren en satt som avgrensning for planområdet i vest.

3 Dagens situasjon – kulturminneverdier i og rundt planområdet

Figur 3-1 Skråfoto over planområdet, Fjøsangerveien

Planområdet ligger i Solheim, nord i Bergensdalen i Årstad bydel, mellom Løvstakken og Ulriken og strekker seg fra området der hvor Fabrikkgaten kommer ut i Fjøsangervegen, langs Fjøsangervegen og frem til hvor Edvard Griegs vei kommer ut i Fjøsangervegen og svinger over til Solheimsgaten.

Selve planområdet preges av større næringsbygg, bensinstasjon, nyere leilighetsbygg og veg- og trafikkarealer. Foruten Fjøsangerveien, som er et historiske veifar er det ingen kulturminner registrert i selve planområdet. Fjøsangervegen er i kommuneplanens arealdel vist med hensynssone kulturmiljø H570 Historisk veifar.[1] Vegen er i dag sterkt trafikkert.

Langs plangrensen i vest ligger Solheim kapell og gravplass med omkransende mur (kommunalt listeført). I nord grenser området til den verneverdige Solheimsviken sekundærstasjon (BKK-bygget) og i sørøst der hvor armen inn til Fabrikkgaten går ligger den tidligere «Kjeksfabrikken» (1917) med adresse Fabrikkgaten 3 m.fl. Enda lenger sør ligger Siemensbygget fra 1917/1962 og den vedtaksfredete Reperbanen. Lengst i nord møter planområdet Solheimsgaten, Solheim alderspensjonat og næringsbygg med blokkbebyggelsen.

Områdene rundt som Kronstadparken og Mindemyren er under transformasjon og vil endres vesentlig de nærmeste årene. Kronstadparken er i løpet av de ti siste årene blitt utviklet med tett bymessig utbygging av bolig- og næringsbebyggelse. Utbygging av Mindemyren som en helt ny bydel vil tilføre boliger, arbeidsplasser, med kort avstand til bybanestoppet og andre målpunkt. Vestsiden av Fjøsangerveien med Solheim gravplass, boligområdet og friområder fremstår ferdig utbygd.

Det er ikke registrert førreformatoriske (automatisk fredete kulturminner) innenfor planområdet.

[1] Kommuneplanens arealdel 2018-2030. Bestemmelser KPA, §12 Kulturminner og kulturmiljø, For hensynssone H570 Bevaring kulturmiljø: se § 35.5 og Utfyllende informasjon til hensynssoner for bevaring kulturmiljø (H570).

3.1 Områdets historie og områdebeskrivelse

Fra naturens side har Mindemyren og Solheimsviken vært fattig på naturgitte ressurser, og forutsetningene for landbruk har ikke vært gode. Deler av området er beskrevet som en steinrøys [3]. I sør var det myrområder og Solheimsvatnet og Kristianborgvannet dominerte bildet med brede elver mellom dem og andre nærliggende vann. Det er få arkeologiske funn i området, og få kjente automatisk fredete kulturminner [2]. Solheimsbygden, den vestlige delen av Årstad herred, strakte seg fra Strusshamn sogn, langs fjellet til Minde og bestod av Solheimslien, Uren, Solheimsbakken, Solheimsviken samt Lille Solheim [3].

Fra gårdsbruk til industri

De beste områdene for jordbruk lå på Solheim gård, som har gitt området navn. Gården lå ved sørbredden av Solheimsviken innerst i Puddefjorden. Gården, som til 1774 lå under bispestolen, tilhørte familien Løberg på 1800-tallet. Den ble solgt til Bergen kommune, som i 1917 anla Solheim gravplass på deler av eiendommen.

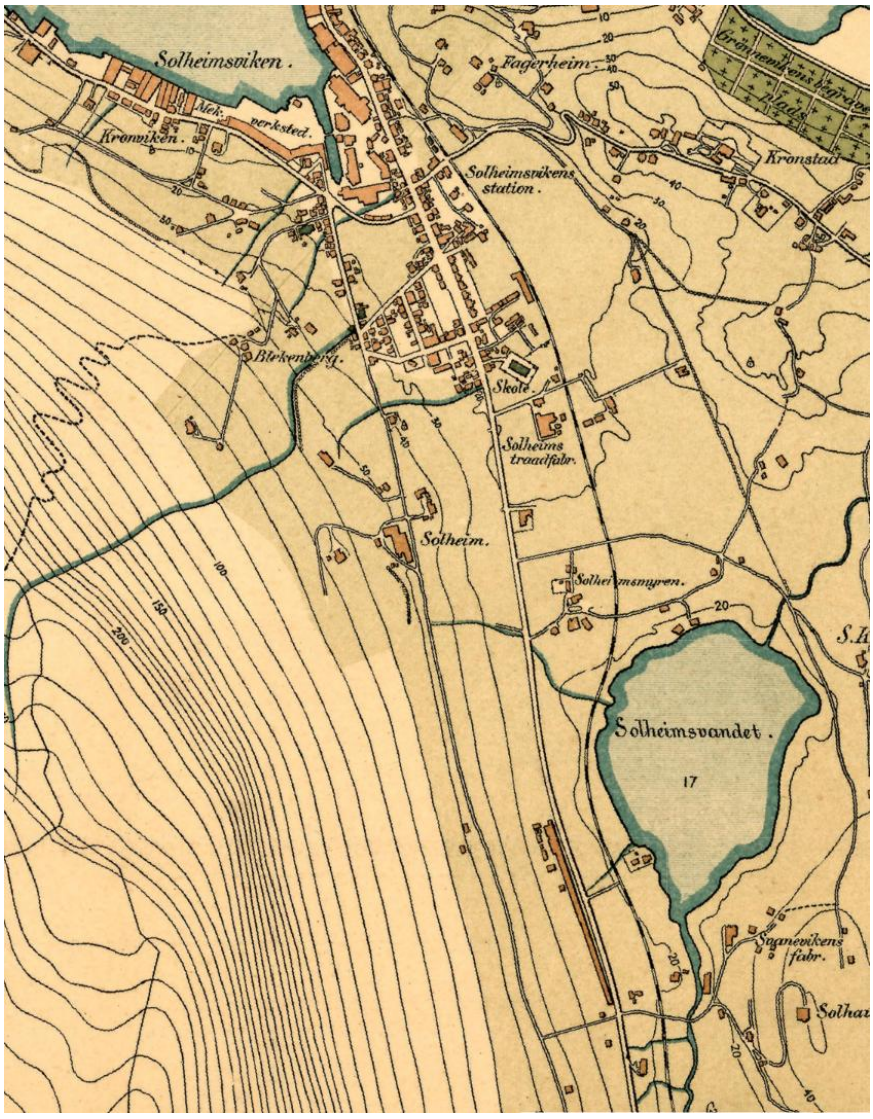

Figur 3-2 Utsnitt av kart over Bergen med omegn 1907, før industrialiseringen satte sitt preg på området. Kart.1881.no

Solheimsmyren var et bruk som lå under Solheim hovedgård fra første halvdel av 1800-tallet, nordvest for Solheimsvatnet og med gårdsvei ut til Fjøsangerveien vis a vis Solheim kirkegård. En artikkel på Bergen Byarkiv forteller om eier av gården Ole Mikkelsen fra Fana som bodde på gården med kone og barn. I tillegg til krøtter i fjøset dyrket familien korn og poteter [5].

Figur 3-3 Våningshuset tilhørende Solheimsmyren gård. Fotografert i 2002, samme år som det ble revet. Kilde Årstadposten.

Ferdselsårer

I 1760-årene ble det anlagt vei fra Solheimsviken til Fjøsanger. Fjøsangerveien er et historisk veifar og en del av hovedfartsåren sørover i Bergen (Stavangerske postvei). Bergenskjøpmannen Jon Mariager var eier av Fjøsanger gård en kort periode på slutten av 1700-tallet og stod sannsynligvis for opparbeidelsen av veifaret. Fjøsangerveien ble anlagt på vestsiden av Bergensdalen og er avmerket på kart fra 1772 som veien til Fjøsanger, se figur 3-4. Veien ble flittig brukt til plaisértur for byens borgere og i historiske kilder omtales den som en «uforbederlig god Cariol-Vei» [6]. Postveiene kunne være gamle by- og bygdeveier som ble utbedret og gjort kjørbare for hest og vogn. Dagens vei følger den gamle traséen, og det er dermed ingen synlige spor etter veifaret, men minner oss om de store endringene som har foregått over tid.

Fiæsanger Fiord
Fiæsanger Fiordsdal
Fiæsanger Fiordsdal
Fiæsanger Fiordsdal

Industri- og fabrikkvirksomhet

Da Årstad herred blir innlemmet i Bergen i 1915 blir Mindemyren planlagt som industriområde. Allerede på 1800-tallet dominerte tekstilindustrien området. Reperbanen langs Fjøsangeveien var en del av denne industrien, og fungerte som produksjonslokaler for tau, trosser og kabler m.m. Gerdt Meyer Bruun flyttet Bruuns reperbane fra Sukkerhusengen til Årstad i 1896 og anlegget var blant de største i Skandinavia [3]. Her ble det drevet industriell produksjon av fiskeredskaper og kokosveveri. Repslageriene var avhengig av skipsfarten og med overgang fra seil til damp på slutten av 1800-tallet minket etterspørselen etter tauverk. Noen la om driften til garn- og notfabrikker, som gav gode tider for bedriftene på Fjøsanger. Etter 1. verdenskrig medførte mangel på råstoff til at mange måtte legge ned driften.

Figur 3-5 Dette bildet viser Sunde&Hansens reperbane. Denne ble nedlagt i 1975 og brant ned i 1996.

Figur 3-6 Den 320 meter lange reperbanen i Fjøsangerveien med tilhørende anlegg er vedtaksfredet. Virksomheten ble nedlagt i 1966, og anlegget fredet i 1990.

Rundt planområdet ligger også Løvstakklien, Finnbergåsen, Mindemyren og Wergeland, områder som ble utbygd noenlunde på samme tid med industrien på Årstad og etableringen av Vossabanen [4]. Industrivirksomheten har etter hvert avtatt, og området er nå hovedsakelig et tettbebygd bolig- og næringsområde.

Figur 3-7 Oversiktsbilde fra 1955. Vi ser fabrikkbygningene, kirkegården og Sekundærstasjonen med bakenforliggende boligområde. Fabrikkgaten er en tverrforbindelse mellom Fjøsangerveien og Inndalsveien. Et sammensatt område med boliger nærmest Inndalsveien og industribygg mot Fjøsangerveien.

Figur 3-8 Flyfoto fra 1951, 1980 og 2022 (nederste bildet). Viser den gradvise endringen som området har gjennomgått. Ny bebyggelse har kommet til og det er gjort utfyllinger i Solheimsvatnet.

3.1.1 Bygningsmiljø i og rundt planområdet

Langs planområdet på begge sider av Fjøsangerveien finner vi kulturminner og kulturmiljø som forteller om et område med bruk over tid. Særlig er det den industrielle perioden fra 1900-1915 som er representert med en rekke tekniske og industrielle kulturminner.

I tillegg til den allerede omtalte Reperbanen like sør for planområdet finner vi like ovenfor denne «Siemens-bygget» (opprinnelig bygget som fabrikkbygning for Fagerheim Fabrikker AS som drev not- og garnfabrikk) med adresse Kanalveien 5. Industribygg fra 1917 med det karakteristiske vanntårnet og høye materialkvaliteter i eksteriøret er tegnet av arkitekt Ingolf Danielsen.

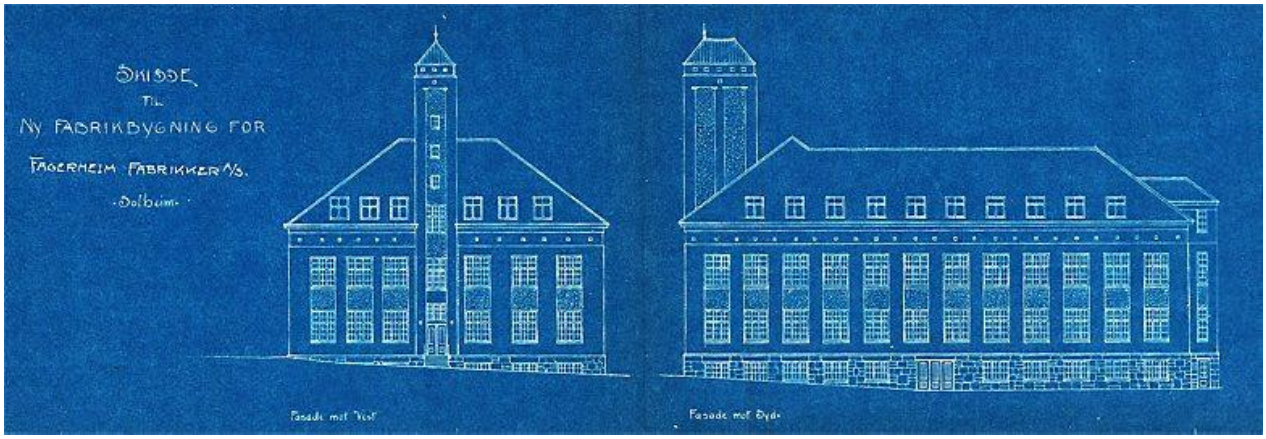

Figur 3-9 Skisse til ny fabrikkbygning for Fagerheim Fabrikker AS. Historier fra en bydel – Årstad. Bergenbyarkiv.no

Tilbygget fra 1960 er tegnet av arkitektene Alvsager og Vaardal-Lunde.

Figur 3-10 «Simensbygget» (tidligere Fagerheim fabrikker) til venstre i bildet. Bygningen til høyre er et nytt og moderne kontorbygg ferdigstilt i 2017 tegnet av arkitekt Ulf Røstøen.

I nord grenser planområdet til Solheim Sekundærstasjon (BKK-bygget, Fjøsangerveien 65), tegnet av arkitekt Sigurd Lunde i 1915 og fikk et tilbygg mot sør i 1924, se figur 3-10. Byggherre var BKK stiftet i 1920. Bygningen er oppført i pusset mur med detaljer inspirert av jugendstilen. Bygningen har gjennomgått noen endringer gjennom årene, blant annet fikk stasjonen ett nytt tilbygg på to etasjer mot Fjøsangerveien i 1955. Bygningen har likevel beholdt mye av sitt opprinnelige uttrykk og er ett viktig teknisk kulturminne knyttet til kraftproduksjon med både historiefortellende og identitetsskapende verdi. Deler av BKKs eiendom er brukt til gravplass for falne, tyske soldater fra 2. verdenskrig. Gravfeltet er i dag en del av Solheim gravplass. I bakkant grenser Sekundærstasjonen til kulturmiljø Solheim med boligbygging fra perioden 1915-1950.

Figur 3-11 Solheim Sekundærstasjon, Fjøsangerveien 65. Bildet til høyre viser bygningen med tilbygg, etter 1924. Markus.uib.no

Figur 3-12 Solheim Sekundærstasjon dagens situasjon, med bakenforliggende boligområde.

Langs vestsiden av planområdet ligger Solheim kapell og gravplass, omkranset av den karakteristiske muren med monumentale porter og alleen som følger langs Fjøsangerveien. Solheim gravplass (tidligere Solheim kirkegård) er en stor gravplass på Solheim. Kirkegården ble innviet i 1917, etter Wilsons plan. Solheim kapell ble innviet i 1920. Som skjerming mot Fjøsangerveien er det bygget en høy mur. Under planleggingen og opparbeidelsen ble det lagt stor vekt på beplantning og at gravplassen skulle ha et tiltalende utseende med avrundete plasser og buede veier og stier.

Figur 3-13 Kapellet og de monumentale portene fra Fjøsangerveien. Portene like ved dagens bussholdeplass er ikke de originale portene.

Figur 3-14 Gravplassen med interne gangveier og beplantning.

Planområdet har en arm inn i Fabrikkgaten. Dette er en tverrgate fra Inndalsveien til Fjøsangerveien og som er en av hovedgatene i området. Langs Fabrikkgaten er det flere bygg som inngår i den opprinnelige utbyggingsperioden for industri i området på 1910-20 tallet. Bygningene som ble etablert i denne perioden er av høy arkitektonisk kvalitet [1]. Fabrikkgaten 3 er en stor fabrikkbygning i tegl fra 1917. Bygget som kjeksefabrikk for Erpecom AS og tegnet av arkitekt Ingolf Danielsen. Ingolf Danielsen tegnet også Fabrikkgaten 5 og 8, sistnevnte i samarbeid med arkitekt Ole Landmark. Begge bygningene er oppført i 1915. Fabrikkgaten 5 ble oppført for AS Mjølner som maskinavdeling og jernstøperi. Fabrikkgaten 8 ble oppført for AS Luna Metalvarefabrikk. Samlet utgjør dette et karakteristisk og verdifullt kulturminneområde. I tilknytning til industribyggene ligger det også 4 arbeiderboliger i Kanalveien 8-14, men disse ligger et stykke utenfor plangrensen.

Figur 3-15 Fabrikkgaten 8 på venstre side, nr. 5 til høyre i bildet og nr. 3 nederst.

3.1.2 Andre typer kulturminner

Området er mye nedbygd og potensiale for funn av automatisk fredete kulturminner er lite, men det må i reguleringsbestemmelsene tas forbehold om meldeplikt etter kulturminneloven, jamfør § 8.2. Dersom en planlagt utbygging kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner må planen justeres/endres, eller det må søkes dispensasjon fra kulturminneloven. Ved en eventuell dispensasjon stiller kulturminneloven vilkår, jf. § 10, at tiltakshaver dekker utgiftene til nødvendige arkeologiske undersøkelser for å sikre kunnskapsverdien.

4 Virkninger av planforslaget

Planområdet ligger i et område med flere kulturminneinteresser med både lokal, regional og nasjonal verdi. Særlig industrialiseringen på 1900-tallet har satt sitt preg på området, men også den fredete Reperbanen fra 1833 og Solheim kapell med gravplass. Gravplassen er kommunalt listeført og har stor opplevelses- og identitetsskapende verdi i tillegg til å være et viktig symbol på kirkegårdsarkitektur. De gjenværende fabrikkbygningene blant annet i Fabrikkgaten og Siemensbygget i Kanalveien vitner om utviklingen av «industriforstaden» i Bergen på 1900-tallet. Deler av området har gjennomgått en stor transformasjon de siste 10 årene og preges i dag av ny bebyggelse blant annet i Kronstadparken, langs Fabrikkgaten og i Kanalveien.

Sykkelkryssing av Fjøsangervegen er en del av etableringen av en sammenhengende hovedsykkelrute mellom sentrum og Bergen sør. Tiltaket vil øke tilgjengeligheten til området og er positivt for opplevelsen av kulturminner og kulturmiljø. Slik tiltaket er planlagt vil de største endringene være på østsiden av Fjøsangervegen langs ny bebyggelse i Kronstadparken og i området der sykkelveien krysser over Fjøsangerveien og møter Solheimsgaten. Løsningen som er vist vil ikke få negative konsekvenser for kulturmiljø eller kulturminner, se figur 4-1.

Det gjøres ingen direkte inngrep i Solheim Sekundærstasjonen (BKK-bygget) i driftsfasen, men i anleggsfasen vil det være behov for å ta i bruk parkeringsarealet på nordsiden av bygningen til midlertidig anleggsområde. Dette berører kun midlertidig en mindre del av kulturmiljøet og arealet tilbakeføres etter at anleggsfasen er avsluttet.

Reguleringsplanen legger til rette for at det kan opparbeides innkjøring til Solheim gravplass fra dagens portal i nord, men stenges for utkjøring. Det gjøres ingen endringer som følge av denne planen da det pågår et eget arbeid for rehabilitering av muren langs Solheim gravplass. Tiltaket vil dermed ikke føre til fysiske inngrep eller arealbeslag i Solheim gravplass, men helheten i detaljeringen av oppgradering av gangveg må hensynta muren langs gravplassen og portalområdene og tilpasse seg det pågående restaureringsarbeidet.

I Fabrikkgaten kobles sykkelveg til eksisterende sykkelnett og har liten eller ingen nærføring til kulturminner i området. Sykkelveg opparbeides med tilsvarende kvalitet som i allerede etablert anlegg slik at det etableres ett sammenhengende uttrykk, det vil si svart asfalt med gul midtstripe. Andre krav til estetisk utforming er forankret i bestemmelsene og skal gjelde for hele planområdet.

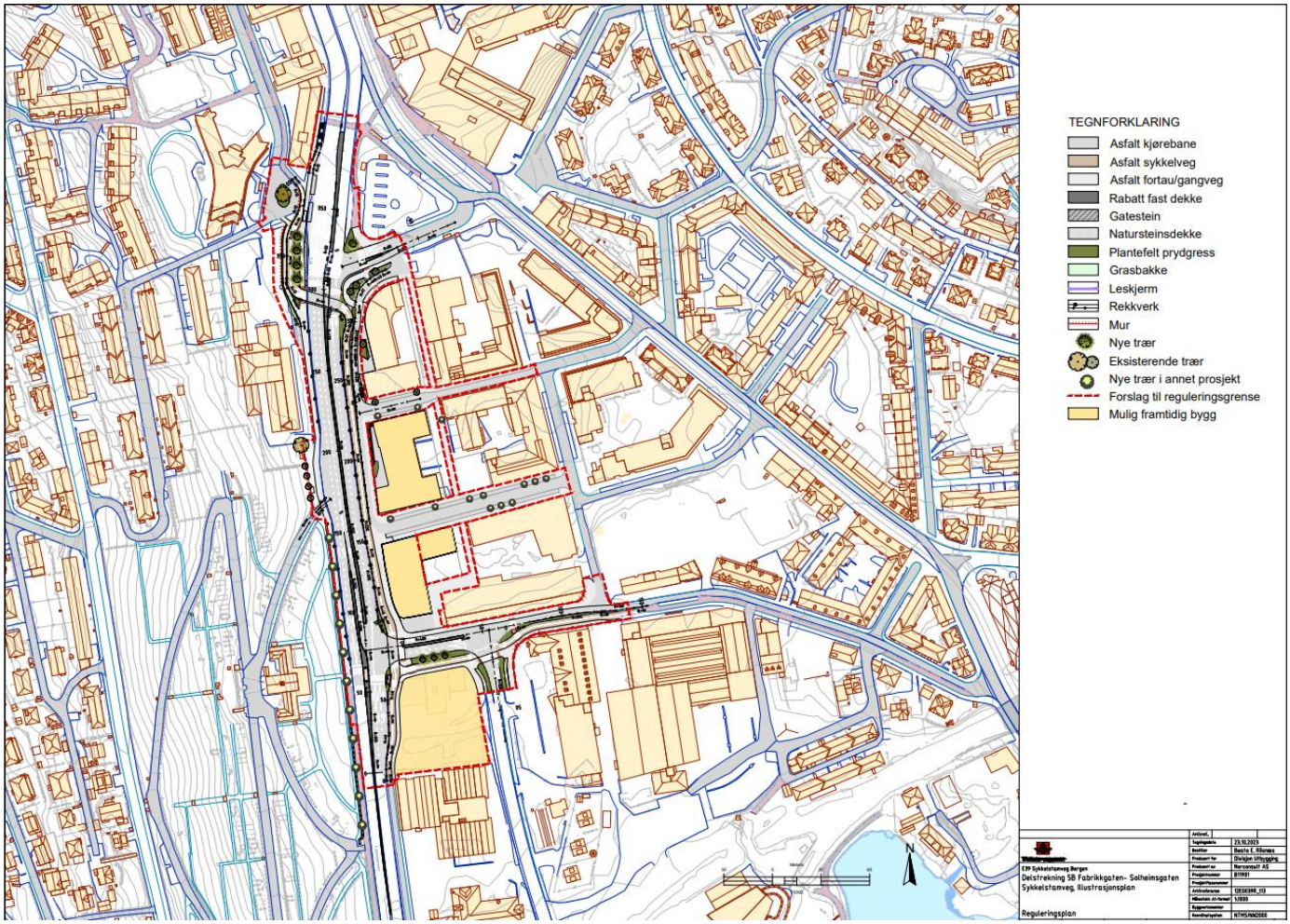

Figur 4 Illustrasjonsplan datert 23.10.2023.Norconsult.

5 Kilder

[1] Kulturminnegrunnlag Mindemyren. Tillegg til kulturminnegrunnlag for Næringskorridoren. Byantikvaren 2013

[2] Sykkelvei Minde, Bergen kommune Kulturminnegrunnlag. Asplan Viak AS for Statens vegvesen. 2011

[3] Kulturminnegrunnlag Kommunedelplan Næringskorridoren. Byantikvaren 1997

[4] Utgreiing om kulturminneverdiane Mindemyren. Vedlegg B, Vestland fylkeskommune

[5] Bergen Byarkiv.no

[6] Kulturminneplanen for Bergen, del 2, Identitet og særpreg